

---

## **XALQ ÇALĞI ALƏTLƏRİNDƏ MUĞAM İFAÇILIĞININ METOD VƏ METODOLOGİYASINA DAİR**

Son illərdə ölkəmizin təhsil sisteminə aparılan köklü dəyişikliklər, islahatlar ali təhsil ocaqlarının bakalavr pilləsində olduğu kimi, magistratura pilləsində də özünü müsbət cəhətdən göstərməkdədir. Bu yeniliklər həm dərsliklərin, dərs vəsaitlərinin, həm də tədris proqramlarının hazırlanmasında müasir metodlardan istifadə olunmasını tələb edir. Metodologiya elmi də bu sahədə öncül mövqedə dayanır. Bu baxımdan xalq çalğı alətləri ifaçılığının metodoloji prizmadan öyrənilməsi və mövzunun müasir tələblər əsasında işlənilməsi ortaya çıxan problemlərin həlli məsələlərini gündəmə gətirir. Musiqi yönü ali təhsil ocaqlarının magistratura pilləsində metodologiya bir sıra ixtisaslar üzrə öyrənilir. Məsələn: “İxtisas-not”, “İxtisas-muğam”, “Dirijorluq” və “Xanəndə”.

Bu ixtisaslar bir-birindən kəskin fərqləndiyindən metodoloji baxımdan ayrıca tədris olunmalıdır. Uzun illər “İxtisas-muğam” fənni üzrə pedaqoji fəaliyyətimi nəzərə alaraq məhz xalq çalğı alətlərində muğam ifaçılığının metodologiyası mövzusunə diqqət yetirməyim daha məqsədəuyğundur.

Otaylı-butaylı Azərbaycan ərazisi dünyanın ən qədim yaşayış məskənlərindən biri, həm də planetimizin qədim mədəniyyət mərkəzlərindəndir. Bu yerlərin ilk sakinləri olan ibtidai insanlar maddi tələbatlarını ödəmək üçün bir sıra primitiv əmək alətləri hazırlamışlar. Onlar həmçinin mənəvi ehtiyaclarını da təmin etmək məqsədi ilə bir sıra çalğı alətləri də icad etmişlər. Sonralar bu alətlərin bir qismi unudulmuş, tarixin keşməkeşli yollarında itib-batmış, bir qismi isə inkişaf etdirilmiş, təkmilləşdirilmiş və mükəmməl alətə çevrilərək dövrümüzə qədər gəlib çıxmışdır.

Ərsəyə gələn çalğı alətlərində zaman-zaman müxtəlif səpgili musiqilər ifa edilmişdir. Belə musiqilərin arasında muğamlar da xüsusi yer tutur.

Ölkəmizin müxtəlif musiqi təmayüllü təhsil müəssisələrində (uşaq musiqi məktəbləri, musiqi kollecləri, musiqi yönümlü ali təhsil ocaqları) müəllimlər gənc nəsli muğamların ifaçılıq sirlərini öyrədirlər. Xalq çalğı alətlərində muğam ifaçılığının metodologiyası ilə əlaqəli fənlərin tədrisində isə ifaçılıq sənə

tinin tarixi və muğamların metodologiyası əsas götürülür və muğam ifaçılığı metodoloji cəhətdən öyrənilir. Belə fənlər magistratura pilləsində tədris olunur. Hər bir tələbə hələ magistraturadan öncəki təhsil pillələrində muğamları təcrübi cəhətdən və fundamental şəkildə mənimsəyir, Azərbaycan muğamları haqqında yetərli biliyə və ifaçılıq təcrübəsinə malik olur.

Xalq çalğı alətlərində ifaçılıq sənətinin metodologiyası ilə əlaqəli fənlərin tədrisi ölkəmizdə ifaçılıq sənətinin tarixini metodoloji baxımdan geniş və mükəmməl şəkildə öyrənmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Yəni musiqi yönli metodologiya kurslarının tədrisi hər bir tələbə üçün olduqca vacibdir. Bu sahədə əldə edilən bilgilərin daha gərəkli olması tələbənin gələcək elmi, pedaqoji və ifaçılıq fəaliyyətində öz təsdiqini tapır.

Azərbaycan ərazisində ustad-şagird ənənələrinin çox dərin tarixi kökləri vardır. Şifahi ənənəli professional musiqinin nəsil-dən-nəslə ötürülməsi prosesi ustad-şagird üsulu ilə baş verdiyindən hər bir ustad ifaçı alətin sirlərini öz yetirmələrinə özünəməxsus şəkildə, üslubda, fərdi metodla ilə izah edirdi.

XX əsrin əvvəllərində bir sıra şəhərlərdə – Bakıda 1922-ci ildə [1, s. 32-33], Gəncədə 1923, Ağdamda 1924, Şuşada 1932, Naxçıvanda 1937, Şəkidə 1941-ci illərdə musiqi məktəbləri fəaliyyətə başladı. Bu məktəblərdə muğamların yeni metodika ilə tədris sistemi tətbiq olunurdu. Yəni ustad-şagird ənənələri proqramlı şəkildə müəllim-şagird, sonrakı mərhələdə müəllim-tələbə tədrisi ilə əvəz olundu.

Qeyd edək ki, Gəncədə və Ağdamda ilk musiqi məktəbləri XX əsrin tanınmış ictimai-siyasi və dövlət xadimi, folklor tədqiqatçısı Əlihüseyn Dağlının (1898-1981) təşəbbüsü ilə açılıb. O, özünün “Ozan Qaravəli” adlı əsərində bu barədə geniş məlumat verir. Məhz Ə.Dağlının inadkarlığı ilə 1923-cü ildə Gəncə İcraiyyə Komitəsinin sədri Əli Məmmədov (1900-1938) şəhərdə ilk musiqi məktəbinin açılması üçün sərəncam imzalayır [2, s. 105-106]. Ə.Dağlı xatirələrində qeyd edir ki, şəhərin “Bazarbaşı” deyilən yerindəki mehmanxananı boşaldıb musiqi məktəbinə verdilər. Məşədi Cəmil Əmirov (1875-1928) məktəbə müdir təyin edildi. Xatırladaq ki, Məşədi Cəmil dünyəşöhrətli bəstəkar Fikrət Əmirovun (1922-1984) atasıdır.

Ağdamda da ilk musiqi məktəbi Ə.Dağlının təşəbbüsü ilə açılıb [2, s. 106]. Ə.Dağlı xatirələrində yazır ki, 1924-cü ildə Almaxanın adlı mülkədarın imarəti özəlləşdirilərək musiqi məktəbinə verildi və Bilal adında cavan bir tarzən məktəbə müdir təyin olundu. Ondan əvvəl isə lirik tenor səsli opera artisti, tanınmış aktyor, əməkdar incəsənət xadimi Əhməd (Bədəlbəyli) Ağdamski (1884-1954) bu məktəbə rəhbərlik etmək təklifindən imtina etmişdi.

Şuşada isə ilk musiqi məktəbi xalq artisti Bülbülün (1897-1961) təşəbbüsü ilə Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığının 10 oktyabr 1932-ci il tarixli qərarına əsasən yaradılıb [3, s. 9].

Bəstəkar, əməkdar incəsənət xadimi, dosent Nazim Quliyev “Naxçıvan musiqi mədəniyyəti tarixindən – XX əsr” kitabında yazır: “Naxçıvandan SSRİ Ali Sovetinə deputat seçilən dahi bəstəkarımız Ü.Hacıbəyov (1937-ci ildə – A.N.) Naxçıvan şəhər uşaq musiqi məktəbinin əsasını qoyur. Məktəbin ilk direktoru və təşkilatçısı ixtisasca musiqiçi olmayan Məmmədağa Ələkbərov olub. Hazırda bu 1 saylı uşaq musiqi məktəbi bəstəkar Məmməd Məmmədovun adını daşıyır” [4, s. 54].

Bütün sahələrdə olduğu kimi, xalq çalğı alətləri ifaçılığının tədrisində də metodika və metodologiyanın böyük rolu və əhəmiyyəti var. Çalğı alətlərinin yaranma tarixindən başlayaraq, onların adlarının etimologiyası, morfologiyası, məxsusi köklənmə xüsusiyyətləri, ifa qaydalarını öyrənmək və öyrətməkdən ötrü ustad sənətkarlar müvafiq sahənin metodikasını, alimlər isə sonrakı mərhələlərdə onların metodologiyasını işləmişlər.

Görkəmli bəstəkar, alim və dirijor Əfrasiyab Bədəlbəyli (1907-1976) dahi musiqişünas Səfiəddin Əbdülmömin ibn Yusif ibn Fahir əl-Urməvinin (1217-1294) yaradıcılıq üslubunu və nəzəri məsələlərə yanaşma metodunu şərh edərkən: “Mən heç çəkinmədən bunu (yəni S.Urməvinin əsas elmi-nəzəri fikirlərini – A.N.) elmi metodologiya adlandırma bilərəm” – deyər, öz elmi münasibət və mülahizələrini bildirir [9, s. 211].

Metodologiya sözünün kökü “metod”, yunancadan (methodos) dilimizə üslub, onların elmi şəkildə tədqiqatı, araşdırılması, öyrənilməsi mənalarında tərcümə edilir. Bütün təhsil ocaqlarında olduğu kimi, Azərbaycan musiqi sənətinin öyrənilməsində də müxtəlif aspektlər (çalğı alətləri, muğamlar, musiqi nəzəriyyəsi və s.) üzrə “Metodika” fənni tədris olunur. Metodologiya sözü-nün ikinci hissəsi “logiya” isə (yunanca loqos – söz, təlim) elm deməkdir. Ümumilikdə, “metodologiya” sözü elmi tədqiqatların metodları haqqında elm mənasını bildirir. Yəni təqdim edilən məqalədə xalq çalğı alətləri ifaçılığının, xüsusən də muğam ifaçılığının müxtəlif üsulları və yuxarıda sadaladığımız məsələləri elmi şəkildə öyrənilir.

Aydınlıq gətirmək üçün bildirməliyik ki, metodologiya mövzu baxımından bir neçə bölümə ayrılır: ümumi, xüsusi və metodların məcmusu.

Xalq çalğı alətlərində muğam ifaçılığının metodologiyası da xüsusi metodologiya bölümünə aid edilir. Yəni xüsusi metodologiya dedikdə, müvafiq

elm sahələrində, o cümlədən, muğam ifaçılığında tətbiq olunan ən mühüm metodoloji prinsiplər nəzərdə tutulur.

Əməkdar müəllim, texniki elmlər doktoru, professor Abdulla Mehrabov “Müasir təhsilin metodoloji problemləri” əsərində yazır: “Tədris-təlim prosesinin təşkili, onun idarə olunması, yeni texnologiyaların prosesə gətirilməsi, prosesin keyfiyyət təminatında baza elmi kimi müstəsna rol oynayan pedaqogika, həm də pedaqoji prosesin metodoloji, nəzəri və tətbiqi problemlərini öyrənir. Müasir elmsünaslıqda metodologiya (latınca “yol” deməkdir) elmi idrak fəaliyyətinin prinsip, forma və metodları haqqında təlim kimi başa düşülür. Pedaqogikada isə metodologiyaya pedaqoji gerçəkliyin dərk edilməsi və dəyişdirilməsi haqqında nəzəri müddəaların məcmusu kimi baxılır. Eyni zamanda, metodologiya tədris-təlim prosesində tən-zimləyici və normativ-hüquqi funksiyaları da yerinə yetirir. Ona görə də tədris-təlim prosesinin metodoloji problemlərinin araşdırılması, onun didaktik əsaslarının öyrənilməsi böyük elmi-praktik əhəmiyyət daşıyır” [5, s. 13-14].

Deyilən fikirlər xalq çalğı alətlərində muğam ifaçılığının metodologiyasına da şamil edilməlidir. Sırr deyil ki, bütün sahələrdə olduğu kimi, musiqi metodologiyasında da ifaçılıq sənəti inkişaf etdikcə yeni-yeni üslublar yaranır. Əvvəllər bərqərar olmuş üslublar köhnəlir, onların əsasında, eləcə də formalaşmış təfəkkürün sayəsində yeni ifaçılıq üslubları meydana çıxır.

Musiqi metodikası sahəsində artıq bir sıra sanballı əsərlər ərsəyə gəlmişdir: tanınmış tədqiqatçı-pedaqoq Orxan Orxanbəylinin (1913-1993) “Tar tədrisinin metodikası” [6], əməkdar müəllim, pedaqoji elmlər doktoru, professor Oqtay Rəcəbovun “Ümumtəhsil məktəblərində musiqi tədrisi metodikası” [7], bu sətirlərin müəllifinin (Abbasqulu Nəcəfzadə) “Xalq çalğı alətlərinin tədrisi metodikası” [8] və s. kitabları qeyd etmək olar.

Metodologiya – mənsub olduğu hər hansı elmi sahənin (burada muğam ifaçılığı nəzərdə tutulur) strukturunu, yəni quruluşunu öyrənir. Praktiki fəaliyyətə münasibətini təsbit etməklə yanaşı, muğamşünaslığın biliklər sistemində yerini müəyyən edir, muğam ifaçılığının elmi yöndə metod və vasitələrini aydınlaşdırır.

Metodologiya anlayışı müxtəlif sahələrə tətbiq edildiyindən bu söz bir sıra alimlər (fransız Rene Dekart (1596-1650), rus alimləri – Erik Qriqoryeviç Yudin (1930-1976), Vladimir İliç Zaqvyazinski, Georgi İvanoviç Ruzavin, Vladislav Aleksandroviç Lektorski və başqaları) tərəfindən fərqli kontekstdən izah olunur. Ümumilikdə, metodologiya – fəaliyyətin qazanılmış metod və vasitələri, məntiqi təşkili, strukturu haqqında təlim və nəzəriyyələr sistemidir [5, s. 44].

Abdulla Mehrabov adları qeyd edilən alimlərin metodologiya anlayışının izahının fərqliliyinə belə münasibət bildirir: “Bütövlükdə, “metodologiya” anlayışının belə müxtəlif formalarda traktovka olunması təhsilin informatlaşdırılması, iqtisadiyyatın, bütövlükdə cəmiyyətin qloballaşması, elmin cəmiyyətdə rolunun dəyişməsi və s. ilə birbaşa bağlıdır” [5, s. 46].

Xalq çalğı alətlərində muğam ifaçılığının metodologiyası ilə bağlı ortaya çıxan bir sıra suallara aydınlıq gətirmək tələb olunur.

### **1. Muğam ifaçılığının metodologiyasının daxili funksiyaları hansılardır?**

Qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrin həlli, predmetin (şöbə və guşələr, yaxud ayrıca götürülmüş hər hansı bir muğam dəstgahı nəzərdə tutulur), eləcə də bu yöndə elmi fəaliyyətin məzmun və formalarının planlı şəkildə təhlili muğam ifaçılığı metodologiyasının daxili funksiyalarına aiddir.

### **2. Muğam ifaçılığının metodologiyasında klassifikasiya anlayışı nə deməkdir?**

Muğam ifaçılığının metodologiyasında klassifikasiya anlayışı dedikdə, predmetlərin ümuməlaqəli şəkildə sinifləndirilməsi, onların qanunauyğun növbələşməsi nəzərdə tutulur.

Bu predmetlərin ən mühüm xüsusiyyətləri – elmi klassifikasiyanın təməlini, bünövrəsini və özülünü təşkil edir. Bütün deyilənlər muğam ifaçılığında özünün praktiki təsdiqini tapır.

Muğam ifaçılığında metodologiyanın nəzəri və tarixi biliklərlə mübadiləsi “İxtisas-muğam” fənninin dərinədən öyrənilməsində xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu səbəbdən həm nəzəri-praktiki, həm də tarixi qaynaqlardan əldə edilən biliklərin metodoloji baxımdan araşdırılması tələb olunur. Həmin qaynaqların təhlilində “mübadilə” prinsipi əsas götürülməlidir.

Xalq çalğı alətlərinin muğam ifaçılığında metodologiyası elmi özünüdərkən bir forması kimi təsbit olunmalıdır. Bu zaman metodoloji biliyin ümumiləşmiş xarakteri tam və aydın şəkildə açıqlanmalıdır.

Metodologiya strukturunu araşdırılan muğam ifaçılığının strukturu ilə üzvi şəkildə uzlaşdırdıqda məntiqi nəticə əldə edilməlidir. Yəni bu zaman predmetin – şöbə və guşələrin və yaxud ayrıca götürülmüş hər hansı bir muğam dəstgahının qanunauyğun düzülüşü, ən vacib və mühüm cəhətləri, ifa üsulu, tərkib və aspektləri metodologiya strukturunda əks olunmalıdır.

Əldə edilən biliyin ilkin metodoloji səviyyəsi daha mürəkkəb obyektlərin (burada iri həcmli əsərlərin) mənimsənilməsində mühüm rol oynayır.

Muğamların metodologiyasının təhlili zamanı ilk növbədə onların ontoloji

(varlıq fəlsəfəsi) statusu təyin edilməlidir. Daha sonra təhlil olunan muğamın məzmun və forması araşdırılmalıdır. Təhlil zamanı muğamların lad-məqam intonasiyaları, etimologiyası, morfologiyası, səs qatarı və s. xüsusiyyətləri öyrənilməlidir. Ortaqlığa çıxan problemlər araşdırılmalı, tədqiqat mövzusu-na çevrilməlidir. Yəni burada olan elmi problemlərin həlli yolunda gələcək tədqiqatçı geniş mövzu seçimi əldə edə bilər.

Muğam ifaçılığında vokal və instrumental qovuşmanın təhlili zamanı musiqişünaslıq yönündən əsas aspektlər diqqət mərkəzində olmalıdır. Əsas aspektlər dedikdə, klassik şairlərin əsərlərində vəsf olunmuş muğamlara terminoloji yanaşmalar, ifaçılıqda söz və musiqinin uzlaşması, vokal-instrumental ifanın ardıcılığı, müşayiət zamanı instrumental partiyanın rolu, kamançanın tarı imitasiya etməsi, xanəndəni müşayiət zamanı bu alətlərin ifaçılarının növbələşmə prinsipinə əməl etmələri, şeir-qəzəllərin poetik mətnlərinin muğam ifaçılığındakı vokallaşdırma prinsipləri nəzərdə tutulur və onların hər biri ayrıca araşdırılmalıdır. Muğam janrının bəstəkarların yara-dıcılığında izlənilməsi, bunun əsasında bir sıra yeni janrların meydana çıxması da tədqiqata cəlb edilməlidir.

Nəticə olaraq xalq çalğı alətlərində muğam ifaçılığı metodologiyasının öyrənilməsi ümumən onun mədəniyyət, incəsənət və müxtəlif elm sahələri ilə sıx əlaqəsi olduğunu aydınlaşdırır. Bəlli olur ki, muğamat, eləcə də muğam ifaçılığı azərbaycanlılar üçün sadəcə bir əyləncəli janr deyil, onların bədii-estetik zövqlərinin formalaşmasında, mənən zənginləşməsində çox mühüm rol oynamış, xalqın həyat simvoluna və yaşam tərzinə çevrilmişdir. Bu xalq muğamla nəfəs alır, muğamla sevincini, kədərini bölüşdürür.

## ƏDƏBİYYAT

1. Абасова Е.Г., Данилов Д.Х., Карагичева Л.В., Сафаралиева К.К. Азербайджанская Государственная Консерватория имени Узеира Гаджибекова (1921-1971). – Б.: Азернешр, 1972, 214 с.
2. Dağlı Ə. "Ozan Qaravəli" əlyazması, II hissə, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, C-1021/9974 şifrəli qovluq.
3. Ağamirov M.M. Şuşa musiqi məktəbi. – B.: Şuşa, 2003, 80 s.
4. Quliyev N.P. Naxçıvan musiqi mədəniyyəti tarixindən – XX əsr. – B.: Elm, 1999, 140 s.
5. Mehrabov A.O. Müasir təhsilin metodoloji problemləri. – B.: Mütərcim, 2012, 252 s.

6. Orxanbəyli O.M. Tar tədrisinin metodikası. – B.: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1971, 80 s.
7. Rəcəbov O.M. Ümumtəhsil məktəblərində musiqi tədrisi metodikası. – B.: Şirvan nəşr, 2005, 160 s.
8. Nəcəfzadə A.İ. Xalq çalğı alətlərinin tədrisi metodikası. II nəşr. – B.: MBM, 2012, 92 s.
9. Bədəlbəyli Ə.B. İzahlı monoqrafik musiqi lüğəti. – B.: Elm, 1969, 248 s.
10. Hüseynzadə R.L. Pedaqogika elminin tarixi və metodologiyası (magistr hazırlığı üçün proqram). – B.: 2010, 25 s.

***Аббасгулу Наджафзаде (Азербайджан)***

**О методах и методологии исполнительства мугама на национальных музыкальных инструментах**

В статье рассматривается проблема метода и методологии исполнительства на народных инструментах в контексте инструментального мугама. Автор также обращает внимание на проблему классификации методологии в исполнительстве мугама, на ее внутренние функции, структуру, свойства и т.д.

**Ключевые слова:** метод, методология, инструментальное исполнительство мугама, классификация методологии, музыка.

***Abbasgulu Najafzade (Azerbaijan)***

**On the methods and methodology of musical performance on the folk instruments**

In the article the term “method” and “methodology” is studied in the context of instrumental mugam. The author also draws attention to the classification methodology for performing mugham, internal functions, structure, properties, etc.

**Key words:** method, methodology, mugham performance, classification, music.